

Наталія Гончарова

**ОРГАНІЗАЦІЙНІ ЗАСАДИ
ФУНКЦІОНУВАННЯ ШЛЯХЕТНИХ ПАНСІОНІВ
У ПВДЕННОУКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ
У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ**

На основі аналізу документів висвітлюється внутрішній устрій, засади організації навчально-виховного процесу та особливості побуту в станових навчальних закладах для дворянської молоді південноукраїнських губерній.

***Ключові слова:** шляхетний пансіон, становий навчальний заклад, дворяни, почесний піклувальник, південноукраїнські губернії.*

Наталья Гончарова

**ОРГАНИЗАЦИОННЫЕ ОСНОВЫ ФУНКЦИОНИРОВАНИЯ
БЛАГОРОДНЫХ ПАНСИОНОВ В ЮЖНОУКРАИНСКИХ
ГУБЕРНИЯХ В ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЕ ХІХ ВЕКА**

На основе анализа документов освещается внутреннее устройство, основы организации учебно-воспитательного процесса и особенности быта в сословных учебных заведениях для дворянской молодежи южноукраинских губерний.

***Ключевые слова:** благородный пансион, сословное учебное заведение, дворяне, почетный попечитель, южноукраинские губернии.*

Natalia Goncharova

**ORGANIZATIONAL BASES FOR THE FUNCTIONING
OF NOBLE GUEST HOUSES IN THE SOUTHERN PROVINCES
IN THE FIRST HALF OF THE XIX CENTURY**

Based on the analysis of the documents looks internal structure, the basis for the organization of the educational process and the realities of the life in the class educational institutions for the noble youth southern provinces.

***Key words:** the noble boarding, a class educational institution, noblemen, Trustee Emeritus, southern provinces.*

Вивчення історії шляхетних пансіонів становить неабиякий інтерес у зв'язку з їх особливим місцем в освітній галузі Російської імперії. Їх високому статусу та привілеям сприяли відмінні від більшості інших навчальних закладів джерела фінансування, принципи роботи, а також помітна увага уряду. Дворянство прагнуло зберегти політичні позиції та цілісність вищого стану, розширити його соціально-економічну базу, що було практично неможливо без удосконалення системи освіти дворянської молоді, яка повинна була поповнити лави адміністративно-управлінського персоналу міністерств і відомств. Посилення станових тенденцій спричинило відкриття шляхетних (тобто призначених для дітей дворян) пансіонів. Зауважимо, що ідея створення закритих (станових) навчальних закладів в Російській імперії не втрачала популярності з кінця XVIII до початку XX ст.

Історії шляхетних пансіонів присвячено чимало праць. Ю.А. Діссон у своїх роботах вивчає роль й місце провідних ліцеїв та пансіонів в системі народної освіти Росії [2], окремо розглядаючи історію Московського університетського шляхетного пансіону [4]. Об'єктом вивчення І.П. Кулакової є «університетський простір», в межах якого дослідниця висвітлює початковий етап існування Московського шляхетного пансіону [18]. Третій том колективного дослідження «Університет для Росії» також присвячений історії Московського університетського шляхетного пансіону [19]. Варто зазначити, що праця носить культурологічний характер, тому автори не зосереджують увагу на інституційних аспектах історії закладу. У дослідженні О.Р. Хасянова виокремлено основні аспекти культурної діяльності симбірського дворянства, його участь у розвитку освіти, виховання, науки, музейної справи на початку XX ст. [21]. Автор, зокрема, висвітлює важливі віхи історії Симбірського пансіону-притулку для дворянських дітей. У статтях Б.А. Зверевой розкривається історія Петрівсько-Олександрівського пансіону-притулку Московської губернії [15], цінні відомості про досліджуваний заклад отримані автором з документів особистого фонду московського губернського предводителя дворянства, князя О.В. Мещерського [16]. У науковій розвідці Н.В. Александровой проаналізовані специфічні риси процесу виховання та освіти російського дворянства в останній чверті XVIII ст. [1]. Однак, попри достатню кількість наявної наукової літератури,

особливості становлення і розвитку шляхетних пансіонів Південної України залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є розкриття принципів внутрішнього впорядкування та організації навчання і побуту вихованців у шляхетних пансіонах південноукраїнських губерній Російської імперії у першій половині XIX ст.

У 1816 р. на прохання дворян Бессарабії та за сприяння митрополита Гавриїла при Кишинівській духовній семінарії було відкрито шляхетний пансіон для дітей дворян та чиновників. Головною метою заснування закладу була підготовка високоосвічених чиновників для поповнення кадрів місцевої адміністрації [20]. Саме цей шляхетний пансіон став першим у регіоні світським становим навчальним закладом, хоча й підзвітним церковній владі. Відразу зазначимо, що дана установа проіснувала до 1834 р.

Загалом, у 1817-1820 рр. спостерігався період піднесення в історії шляхетних пансіонів, але з початку 20-х рр. XIX ст. в урядовій політиці Російської імперії щодо цих закладів було поставлене питання про невідповідність їх високих привілеїв та статусу рівню надаваної освіти. Наприкінці 1820 – на початку 1830-х рр. вживались заходи щодо реформування досліджуваних навчальних закладів з метою приведення їх внутрішнього устрою до більш суворого порядку.

Попри посилення контролю з боку влади, спостерігалась тенденція до збільшення кількості станових закладів. Так, у Звіті імператору про діяльність Міністерства народної освіти за 1834 р., зокрема, йшлося про наступне: «особливої поваги заслуговує поширення гімназичних пансіонів, котрі, внаслідок шляхетного пориву губернських вищих станів, задовольняють потребу в освіті дворянського юнацтва у багатьох губерніях... Майже всюди, навіть в постраждалих від неврожаю губерніях, дворянство, досягнувши добродійну думку уряду, виявило бажання влаштувати за власний кошт виховні заклади» [7, с. 149, 152].

Архівні документи за 1833 р. містять оголошення щодо відкриття пансіону для дітей дворян та купців в м. Ізмаїлі [17, арк. 2-7 зв.]. У 1834 р. були створені шляхетні пансіони при Херсонській губернській та Кишинівській гімназіях [8, с. 91]. При Ришельєвському лицей-гімназію зі шляхетним пансіоном відкрито у 1837 р. [9, с. 93]. За дозволом імператора дворянство Катеринославської губернії організувало додатковий збір з власних прибутків (впро-

довж трьох років по 15 коп. з душі поміщицьких селян) на заснування шляхетного пансіону при місцевій гімназії [10, с. 51]. Благодійна акція мала позитивний результат: шляхетний пансіон при Катеринославській гімназії відкрито у 1840 р. [11, с. 70].

Почесний попечитель Таганрозької гімназії, предводитель дворянства Слов'яносербського повіту, штабс-капітан Сомов у 1842 р. пожертвував на заснування при цьому закладі пансіону 2 тис. 857 карб. Благодійника у цій справі підтримало місцеве дворянство, зібравши 5 тис. карб. сріблом [12, с. 72]. У 1846 р. було прийняте рішення про заснування шляхетного пансіону при Сімферопольській гімназії, на першочергове облаштування якого відставний підполковник Жмелєв пожертвував 2 тис. карб. сріблом [14, с. 74].

З метою висвітлення внутрішньої структури та основ організації навчально-виховного процесу в шляхетних пансіонах досліджуваного регіону проаналізуємо типові нормативні документи, що регулювали діяльність станових закладів – «Положення про Шляхетний пансіон» та «Попередні правила для Шляхетного пансіону при Кишинівській гімназії».

У § 1 «Попередніх правил» зазначалось, що у 1834 р. при Кишинівській гімназії засновано Шляхетний пансіон на 30 осіб для освіти й виховання бессарабських дворян та дітей чиновників і службовців у Бессарабії, утримуваний з прибутків Бессарабської області. У документі наголошувалось, що «даний виховний заклад надасть дворянам та чиновникам вірні засоби гідно виховувати своїх дітей без значних витрат» [5, с. 298]. Дворяни, котрі бажали помістити дітей до пансіону на державне утримання, були зобов'язані надати від місцевого керівництва та дворянського органу відповідне свідоцтво про свою неможливість [5, с. 303].

Кількість дітей чиновників і службовців у Бессарабії при училищах, котрі допускались до числа вихованців цього пансіону, була обмеженою – для них виділялось не більше п'яти місць (§ 2, прим.). Крім того, § 3 містив положення стосовно прийняття до пансіону дітей дворян та чиновників з трьох новоросійських губерній, якщо після прийняття дітей бессарабських чиновників і дворян залишаться вільні місця [6, с. 438].

Рішення щодо включення до числа учнів шляхетного пансіону при Кишинівській гімназії ухвалював Новоросійський та Бессарабський генерал-губернатор, за поданням Бессарабського цивільного губернатора та Обласного предводителя дворянства.

Список обраних таким чином пансіонерів надсилався попечителю Одеського навчального округу для відповідного розпорядження навчальному начальству щодо їх прийому (§ 4) [6, с. 439]. Попередніми правилами визначалась можливість прийняття понад 30 казенних пансіонерів такого ж числа дітей дворян і чиновників, за бажанням батьків, з оплатою на рік 700 карб. асигнаціями (§ 6).

У § 8 «Попередніх правил», зокрема, говорилося: «Навчально-моральна й економічна частина пансіону та управління ним підлягають порядку, затвердженому для таких закладів Статутом від 8 грудня 1828 р.» [6, с. 439]. Згідно з цим документом, управління пансіоном покладалось безпосередньо на директора та інспектора Кишинівської гімназії (§ 9). Необхідно зауважити, що на підставі Статуту 1828 р. для участі з директором гімназії в справах пансіону дворянство Бессарабської області обирало почесного попечителя (§ 10). До органів управління могли входити представники дворянської спільноти – батьки пансіонерів. Тим самим забезпечувалось поєднання державного та громадського (дворянського) контролю над навчальним закладом.

Казеннокоштні пансіонери після закінчення гімназичного навчання були зобов'язані прослужити 6 років в Бессарабії або трьох новоросійських губерніях, а ті, котрі демонстрували відмінні успіхи, гарну поведінку та схильність до успіхів в предметах вищого навчання, могли бути рекомендовані до навчання у Ришельєвському ліцеї або в одному з російських університетів за рахунок сум пансіону. Однак після закінчення вищого навчального закладу такі випускники так само зобов'язані прослужити 6 років в Бессарабії або в трьох новоросійських губерніях (§ 14) [6, с. 441].

Щодо господарчого утримання шляхетного пансіону при Кишинівській гімназії у § 18 «Попередніх правил» зазначалось, що допоки заклад не матиме власного приміщення, з 10-відсоткового бессарабського капіталу відпускатиметься потрібна сума для наймання будинку при Кишинівській гімназії або якомога ближче до неї [6, с. 442]. На першочергові потреби для облаштування пансіону з бессарабських коштів одноразово виділялось 7400 карб. (§ 19). У додатках до «Попередніх правил» наведений перелік предметів, на які витрачались кошти одноразової допомоги: 1) внутрішня бібліотека для пансіонерів: словники, глобуси, книги на 1000 карб.; 2) меблі для навчальних кімнат (близько 700 карб.), для спалень (3700 карб.), для їдальні (300 карб.); 3) кухонне при-

ладдя (850 карб.); 4) посуд для кухні (500 карб.); 5) стайня (1700 карб.). Всього приблизно на 7400 карб. [6, с. 447].

Сума на постійні предмети утримання Пансіону (тобто навчальні посібники, харчування, одяг та ін. для вихованців, чинів і служителів на їх платню та ін. витрати) відпускалає кожні півроку також з бессарабських коштів (§ 20). Додатки до «Правил» містили список предметів щорічного утримання 30 осіб в Шляхетному пансіоні: 1) утримання для пансіонерів: на навчальні посібники всім вихованцям (1000 карб.), на одяг за встановленою формою (1616 карб. 25 коп.), на білизну (730 карб. 80 коп.), на взуття (1044 карб.), на предмети гігієни (306 карб.), на харчування (5562 карб. 50 коп.), на речі для спальні (676 карб. 75 коп.), на утримання лікарні (376 карб. 66 коп.), на миття білизни (1116 карб.); 2) утримання будинку: на опалення (684 карб.), на освітлення (270 карб.), на коня, віз тощо (1154 карб.); 3) утримання чинів і служителів при пансіоні: директора (1000 карб.), інспектора (800 карб.) (обом додатково до одержуваної ними платні), двох наглядачам (по 500 карб.), економа (800 карб.), діловода (300 карб.), на канцелярське приладдя (100 карб.); доглядачці за білизною (200 карб.); трьом служителям по 120 карб. платні й по 60 карб. на формений одяг кожному, ключнику (він же буфетник) 180 карб. платні й 60 карб. на формений одяг, кухарю 230 карб. платні й 60 карб. на формений одяг, посудниці 120 карб., воротареві 100 карб. платні й 60 карб. на формений одяг, двірнику (він же кучер) 120 карб. Таким чином, на щорічне утримання вихованців з усіма чинами і служителями всього витрачалось 19 тис. 262 карб. 96 коп. [6, с. 447-448].

Залишки коштів після закінчення року вважались «економічною сумою» пансіону та спрямовувались в кредитне місце для приросту відсотками (§ 25). Правилами також визначалось, що економічна сума пансіону могла бути уживана за поданням місцевого навчального начальства та за згодою Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора на наступні потреби: а) утримання вихованців, які закінчили гімназичне навчання з відмінними успіхами та гарною поведінкою при Ришельєвському ліцеї або одному з російських університетів; б) плату за уроки вчителям гімнастичних і витончених мистецтв (§ 26) [6, с. 445]. У примітках до § 26 наголошувалось, що всі кошти, включаючи економічну суму, використовувались згідно із «Правилами» для нагляду за прибутком і видатком сум та рахівництва у всіх місцях відомства

Міністерства народної освіти, затвердженими 1 вересня 1834 р. [6, с. 446].

Зупинимось докладніше на загальних засадах організації навчально-виховного процесу в становому закладі. Положенням про шляхетний пансіон передбачалось для проходження повного курсу навчання перебування пансіонерів у навчальному закладі впродовж 7 років [5, с. 297]. Для прийняття вихованця до пансіону було необхідно надати наступні відомості: про народження, хрещення, походження від потомствених або особистих дворян, про стан батьків, про перенесену або щеплену віспу. Вступник мав вміти читати та писати російською мовою та знати чотири дії арифметики (§ 12) [5, с. 301].

Вихованці пансіону вивчали наступні предмети: 1) закон божий, священну та церковну історію; 2) російську граматику, логіку, риторіку, піїтику та слов'янську мову; 3) арифметику, алгебру, геометрію, прямолінійну тригонометрію, додаток алгебри і геометрії та конічних перетинів, фізику, однак, з введенням викладання грецької мови, курс математики обмежувався арифметикою, початками алгебри, включаючи рівняння 2-го степеня, геометрією; 4) географію загальну та російської держави; 5) історію загальну та російської держави; 6) статистику загальну та російської держави; 7) латинську словесність; 8) німецьку словесність; 9) французьку словесність; 10) чистописання; 11) креслення; 12) малювання (§ 2) [5, с. 298]. З метою всебічного розвитку вихованців та раціонального використання часу в позанавчальний час впроваджувались заняття зі співів, музики, танців та фехтування (§ 5).

У цілому, ми погоджуємося з Ю.А. Діссон, що програма носила енциклопедичний характер, була спрямована на формування у вихованців загального уявлення про широке коло наук, але не передбачала набуття глибоких знань. Пансіони орієнтували своїх вихованців не на подальшу наукову діяльність, а готували до державної служби. Така мета не передбачала поглибленого викладання предметів, які не мали практичного застосування у подальшій діяльності [3, с. 19].

У § 6 «Положення» визначались привілеї для випускників пансіону, котрі. Окрім можливості вступати до університетів, мали переваги при прийнятті на цивільну службу, призначались на місця канцелярських служителів вищого розряду, крім того для них одним роком обмежувались встановлені затвердженням 14 жовтня

1827 р. «Положенням про канцелярських служителів» терміни провадження. Потомственні дворяни вступали в перший класний чин через рік, а діти особистих дворян – через три роки дійсної служби. Випускники, нагороджені похвальними атестатами та понад загальний курс вивчали грецьку мову, призначались на цивільну службу відразу на чин 14 класу [5, с. 300]. Безумовно, чини, отримувані при випуску, слугували гарним стартом успішної кар'єри. Однак доречно наголосити, що пансіони південноукраїнських губерній мали менш елітарний характер, ніж столичні, оскільки приймали вихованців не лише дворянського походження та надавали менше привілеїв.

Розподіл часу в шляхетному пансіоні був визначений у § 18: о 5-й год. вихованці прокидались та о 6-й год. збирались на молитву. До 9-ї год. тривав час на сніданок та приготування до класів. З 9-ї до 12-ї год. – навчання у класах. З 12-ї до 13-ї год. – відпочинок, музика або гімнастичні вправи. З 13-ї до 15-ї год. – час відпочинку та приготування до класів. З 15-ї до 18-ї год. – навчання у класах. З 18-ї год. до 18 год. 30 хв. – час відпочинку. З 18 год. 30 хв. до 20 год. – повторення вихованцями уроків. З 20-ї год. до 21 год. 30 хв. вечерея, відпочинок та вечірня молитва [5, с. 303-304]. Варто зауважити, що у вихованні представників дворянства ідеологічні принципи відігравали важливу роль. Релігія вважалась основою виховного процесу, вихованцям також прищеплювалась любов до батьківщини та відданість імператору.

У пансіоні, як типовому становому закладі, застосовувались продумані та дієві методи заохочення та покарання вихованців, що враховували шляхетне походження багатьох з них.

У 1846 р. імператор за постановою Комітету міністрів дозволив приймати до числа своєкоштных вихованців пансіону Кишинівської гімназії дітей купців 1-ї та 2-ї гільдій, таким чином порушивши закритий характер закладу [13, с. 40]. Цим же роком датується затвердження постійних правил для шляхетного пансіону при Кишинівській гімназії. Нагадаємо, що заклад від 1835 р. користувався попередніми правилами [14, с. 73-74].

Отже, шляхетні пансіони зробили помітний внесок у виховання й освіту південноукраїнського дворянства, у формування службової та культурної еліти. Основне значення цих навчальних закладів полягало у наданні вихованцям орієнтованої на підготовку до державної служби, енциклопедичної освіти. Вивчення історії

шляхетних пансіонів дозволяє оцінити роль навчального закладу у формуванні особистості, у розвитку здібностей молодих дворян та досягненні успіху в подальшій діяльності. Перспективи подальших розвідок у даному напрямку: вивчення історії шляхетних пансіонів у досліджуваному регіоні у другій половині XIX – на початку XX ст.

Джерела та література:

1. Александрова Н. В. Специфика воспитания и образования российского дворянства в последней четверти XVIII века / Н. В. Александрова // Вестник Челябинского университета. – Серия 1. История. – 1998. – № 1. – С. 26–30.

2. Диссон Ю. А. «Благородная альтернатива» российским университетам: лицеи и благородные пансионы в России (конец XVIII – первая треть XIX вв.) / Ю. А. Диссон // Вопросы истории естествознания и техники. – 2007. – № 4. – С. 125–143.

3. Диссон Ю. А. Лицеи и благородные пансионы в системе народного просвещения России в первой трети XIX века: автореф. дис. на соискание учен. степени канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / Ю. А. Диссон. – М., 2008. – 26 с.

4. Диссон Ю. А. Московский университетский благородный пансион в системе народного просвещения России конца XVIII – первой трети XIX века / Ю. А. Диссон // Материалы XV ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. – М. : Издательство ПСТГУ, 2005. – Т. 2. – С. 199–210.

5. Журнал Министерства народного просвещения (Журнал МНП). – Ч. 1. – 1834. – 750 с.

6. Журнал МНП. – Ч. 4. – 1834. – 652 с.

7. Журнал МНП. – Ч. 6. – 1835. – 519 с.

8. Журнал МНП. – Ч. 10. – 1836. – 839 с.

9. Журнал МНП. – Ч. 18. – 1838. – 957 с.

10. Журнал МНП. – Ч. 21. – 1839. – 807 с.

11. Журнал МНП. – Ч. 30. – 1841. – 738 с.

12. Журнал МНП. – Ч. 38. – 1843. – 765 с.

13. Журнал МНП. – Ч. 51. – 1846. – 754 с.

14. Журнал МНП. – Ч. 54. – 1847. – 994 с.

15. Зверева Б. А. Исцеление благотворительностью: история Петровско-Александровского пансиона-приюта дворянства Московской губернии (1874–1917 гг.) / Б. А. Зверева // Материалы XXII ежегодной богословской конференции Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета. – М. : Издательство ПСТГУ, 2012. – Т. 2. – С. 44–45.

16. Зверева Б. А. А. В. Мещерский – основатель Петровско-Александровского пансиона-приюта – о воспитании юношества и перспективах дворянского сословия / Б. А. Зверева // Материалы Международного молодежного научного форума «Ломоносов-2011» / Отв. ред. А. И. Андреев, А. В. Андриянов, Е. А. Антипов, М. В. Чистякова. – М. : МАКС Пресс, 2011. – С. 1–3.

17. Комунальна установа «Ізмаїльський архів», ф. 56, оп. 1, спр. 192, 10 арк.

18. Кулакова И. П. Университетское пространство и его обитатели. Московский университет в историко-культурной среде XVIII в. / И. П. Кулакова. – М. : Новый хронограф, 2006. – 336 с.

19. Университет для России / Под ред. В. В. Пономаревой и Л. Б. Хорошиловой. – Т. III. Университетский благородный пансион 1779–1830 гг. – М. : Русское слово, 2006. – 352 с.

20. Учреждение Благородного пансиона // <http://obzormd.com/2011/10/07/pevnye-shkoly-v-bessarabii/>.

21. Хасянов О. Р. Основные направления культурной деятельности симбирского дворянства в начале XX века / О. Р. Хасянов // Известия Самарского научного центра Российской академии наук. – 2008. – № 1. – Т. 10. – С. 178–185.